

MŰVÉSZETI TERVEK AZ ENTERIŐR FESTÉSREKONSTRUKCIÓJÁHOZ

BALOGH ZSÓFIA

„A festések rekonstrukciója a vár utolsó periódusának helyreállítását tűzte ki célul, ahol rendelkezésre állt, ott a korabeli inventáriumok utalásai, ahol nem volt adat, ott korabeli analógiák alapján. A festésteroben az analógiák felhasználásával készülő rekonstrukció mellett megjelennek a kortárs művészeti gondolatok is, melyek ugyancsak a helyreállítás építészeti koncepciójához igazodnak.”

Balogh Zsófia szobrász, reastaurátor. A füzéri vár rekonstrukciója során a művészeti ikonográfiai terv elkészítésében és a festett kazettás mennyezet kivitelezésében működött közre.

AZ ÖREG PALOTA ÉS AZ EBÉDLŐPALOTA KAZETTÁS MENNYEZETEINEK FESTÉSE

Az építészeti rekonstrukció az 1665-ös leltár leírásához igazodott, ahogy a belsőépítészeti koncepció is. Kivételt képezett a kápolna, itt ugyanis a reformáció előtti liturgia és gazdagabb külsőség helyreállítása volt a cél. A részletek kidolgozása a régészeti feltárások, illetve analógiák alapján történt. „Igazodik tehát intellektuális programjában is a tervezet az 1600-as évekhez, azaz őrzi, használja a meglévő értékeket, de hozzá is tesz újakat. Helyreállít elpusztult relikviákat, és ahol szükséges, a történelmi építészetet folytatva tervezi a mai működéshez szükséges tereket.”¹

A festések rekonstrukciója – a helyreállítás meghatározott építészeti koncepciója alapján – szintén a vár utolsó periódusának helyreállítását tűzte ki célul, ahol rendelkezésre állt, ott a korabeli inventáriumok utalásai, ahol nem volt adat, ott korabeli analógiák alapján. A festéstervben az analógiák felhasználásával készülő rekonstrukció mellett megjelennek a kortárs művészeti gondolatok is, melyek ugyancsak a helyreállítás építészeti koncepciójához igazodnak.

A Felső zöld ház falfestése, az Öreg palota és az Ebédlőpalota festett kazettás mennyezete a korabeli analógiákat és a fennmaradt inventáriumokat követő, szűkebb értelemben vett rekonstrukció irányát képviselik, a Tárház és a Várkápolna festéstervei pedig a helyreállítás alapkoncepciójához illeszkedve, a jelen kor művészeti eszközeivel megfogalmazva kötik össze a történelmi és a mai kort a termeknek a kialakítandó kiállításban elfoglalt szerepe szerint.

A tervezés során az építészeti terv intellektuális programján túl számos szempontot figyelembe kellett venni. Több tényező volt jelen, amely a festészeti programot, annak megvalósulását,

¹ Füzér, felső vár rekonstrukció, tervtanácsi beszámoló, tervező: Rudolf Mihály DLA

tematikáját befolyásolta, így a kivitelezés időkeretén túl a kivitelezői (redukáló) szándék, valamint a megbízói elképzelések és a kivitelezésben részt vevő művészek munkájának összehangolása. A terveket a kivitelező művészek tovább alakították. A kivitelezés során nem valósult meg az Öreg alsó palota kazettás mennyezetének festése, az Öreg palota és az Ebédlőpalota fakazettás mennyezeteinek pedig csak a középső kazettái készülhettek el teljes kidolgozottságban, ezen termekben elmaradt a gerendák festése és a gerendák alatti falrészre tervezett fríznek, illetve az ablakbélleteknek a grisaille-technikával tervezett festése is.

VÁRKÁPOLNA

A rekonstruált boltozaton az építészeti tervben kidolgozott, az égbolt látványának, a Tejútnak naturális művészi megfestése jelenik meg – Máriási Iván festőművész nyomdokain haladva –, melynek gondolata Rudolf Mihály nevéhez fűződik. A boltozati bordákon a kutatás során előkerült eredeti pigmentnyomok alapján készült a helyreállítás.

TÁRHÁZ

Perényi Péter koronaőr 1526–1527 között a füzéri várban őrizte a magyar Szent Koronát. A kiállítási koncepcióban ennek emlékét idézi, és a Koronát jeleníti meg a Tárház berendezése és festése. Ezzel párhuzamosan megjelennek az inventáriumokban szereplő berendezési tárgyak is. A terem középpontjában a Koronát megjelenítő hologram helyezkedik el. Körben a falon, 2–3 méter magasságában festett fríz fut a Koronán szereplő személyek – Jézus, az apostolok, a szentek és az arkangyalok – neveinek egymás utáni felsorakoztatásával. A nevek az eredeti feliratok látványát követve, azokat felnagyítva, görög és latin nyelven sorakoznak egy-egy, szintén a Korona motívumai körül kiválasztott kisebb jellel egymástól elválasztva. A tervben a fríz szürke alapján a betűk sötétszürke kontúrozott vonalakkal, az arany színt visszafogottan jelző okkerrel, a kisebb jelek szintén az eredeti, a Koronán lévő színek szerint megfestve jelentek meg.

FELSŐ ZÖLD HÁZ

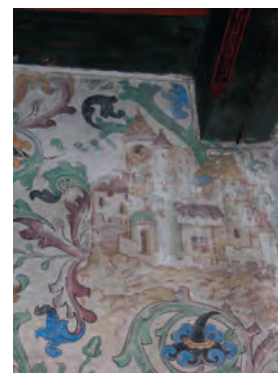
A festésrekonstrukció megtervezése során kiindulópontot biztosított az inventáriumokban szereplő Nyulak házaként, később Felső zöld házként (1620: „Niulak Haza”; 1654: „felső zöld haz”) említett terem. Az elnevezés alapján feltételezhető, hogy a falakon annak az Európa-szerte elterjedt, „zöld lombdísű” festésnek a példája lehetett, aminek szépen megmaradt analógiáját Árva várában találjuk meg. A vadászjelenetek és a színhasználat alapján feltételezhető, hogy a Nyulak háza elnevezés is hasonló ábrázolásokra utal, ehhez hasonló festés lehetett a füzéri várban is. „A 14–15. században Európa szerte divatos, zöld lombdísű festéssel díszítették Árva, Bockó, Zólyom várát is, és a megmaradt apró töredékek, említések és nyomok alapján feltételezhető, hogy nálunk is a nyugati, északi vagy déli, szerencsésebb történelmi sorsú várak pompás színekavalkádjához hasonló falak között éltek nemesek.”² „A beckői vár kápolnájában és lovagtermében virágos és alakos töredékek, gót betűs feliratok, a szobákban pedig a „XV. századból eredő szarvasvadászatok” láthatóak még századunk elején; Árva várában virágdíszes, Corvin János címerével ékesített s bizonytalannal az ő korából származó töredékek maradtak fenn.”³ Kavargó, dús indás levelek között ember vagy állatalakok és gótikus építészeti tagozatok illuzionisztikus ábrázolása jellemzi ezeket a falfestéseket, mindezt egy egységes zöld színvilággal, feltehetően szimbolikus tartalommal. A festés általában kiterjedt az ablak- és az ajtómélyedésekre is. „Erdei vadászatot, madarászatot, s más udvari mulatságot megjelenítő itáliai, dél-franciaországi freskókban (Milano, Casa Borromeo, Avignon, pápai palota), meg a francia–burgundi udvari művészet verdürjeiben gyökerezik talán a késő gótikus várkastély egyik fontos helyisége, a »zöld szoba« ikonográfiai programja is. A madarakkal, különféle néglábúakkal benépesített, vörös alapra festett harsogó zöld vegetáció közepette fabulaillusztrációk, drolerie-figurák, aztán különböző udvari jelenetek, vadászat- és lovagi torna ábrázolások, már-már önálló tájképek tűnnek föl, s mindenütt ott vannak, a program második szintjeként a heraldikai reprezentáció nyílt elemei is: a címerpajzsok, sisakdíszel és szertecsapódó sisakfoszlányokkal, szintén verdür-ikonográfiának megfelelően. Az ikonográfiai program harmadik összetevője a szakrális jelenetek sora (tárgyuk a Biblia, vagy a szentek legendái), az együttes legkomolyabb eleme. A »zöld szoba« rendkívül koncentrált natúraábrázolásával a késő középkori udvari kultúra oly jellemző s minden művészeti ágban megnyilvánuló »vegetabilizmus« talán legtisztább megjelenési formája lett.”⁴ A falikárpitok a középkori nemesi otthonok fontos kellékei voltak, s nálunk még nagyobb szerepet kaphattak, mint Európa más területein, hiszen a Magyarországon járó külföldiek feljegyzéseiből tudjuk, hogy a sátorlakó életmód az épületek mellett még a 12–13. században is jellemző volt a magyarok körében. „A Képes Krónikában ábrázolt falikárpitok a bizánci selyemszövetek ismert mustráit mutatják, így valószínűnek tartjuk, hogy nem csomózott szőnyegekről, sem pedig gyapjúból szövött »képes kárpitok«-ról, ún. gobelinekről van szó, hanem inkább arannyal, ezüsttel és színes selyemmel szövött, keleti hatás alatt Bizáncban előállított, majd Itáliában is meghonosított kárpitokról.”⁵ A 17. században is megmaradt a falikárpit használata a

² Lukács Zsófia: Főúri lakóterek, lukacszsofia.webnode.hu/news/a1-2-fouri-lakoterek

³ Radocsay Dénes: Falképek a középkori Magyarországon. 1954, Bp., Akadémiai Kiadó

⁴ Mikó Árpád – Szentkirályi Miklós: Az ádamosi unitárius templom festett famennyezete /1526/ és a famennyezet rekonstrukciója, Művészettörténeti Értesítő 1987/1–4. 86–118.

⁵ Voit Pál: Régi magyar otthonok, Balassi Kiadó, 1993. 66.

Falképek a felvidéki Árva várában

Jos Weninger falképei, Freundsberg, Tirol, Ausztria

Fakazettás mennyezet az Öreg palotában

falfestéssel párhuzamosan. A festett dús ornamentika ezekben a szobabelsőkben a falikárpitokat és a faliszőnyegeket idézik, ezért síkszerűség és sokszor ismétlődő motívumok jellemzik azokat.

A Felső zöld házban Árva vára falképeinek adaptációja készült el. Ennek megidézését a terem falára már Lukács Zsófia belsőépítészeti terve is tartalmazta, ennek továbbfejlesztett változata készült el általam a festésrekonstrukciós tervben. Árva várának közeli párhuzamát a tiroli Freundsbergben találtam meg. A Zsigmond osztrák főherceg udvari festője, Jos Weninger által 1476-ban festett falkép szintén vadász- és más világi témájú jeleneteket ábrázol, s hasonlósága alapján felmerülhet, hogy ugyanaz a művész készítette, de legalábbis ismerhette a freundsbergi freskókat az Árva várában alkotó festő. 1482-ben Mátyás Árvát és Liptót Corvin Jánosnak (akit egyúttal gróffá nevezett ki) adományozta. A freskó feltételezhetően ekkor készült. Pállfy József 1896–1919 között felújította és restauráltatta az épületegyüttest, ekkor a vár jelentősen megváltozott, különösen a belseje. A restaurálás kiterjedt a falképekre is. Ennek mértékére csak következtetni lehet, de a helyszíni megtekintés alapján elmondható, hogy a helyreállítás feltehetően nem alakította, „írta át” át jelentősen a falképet, így ennek megidézése megfelelő analógia lehet.

AZ ÖREG PALOTA ÉS AZ EBÉDLŐPALOTA FAKAZETTÁS MENNYEZETE

A tervben szereplő festészeti feladatok közül a festett kazettás mennyezetek kivitelezésére kaptam felkérést. A rekonstrukció építészeti terveiben már szerepelt az Ebédlőpalota és az Öreg palota kazettás kiosztású, valamint az Öreg alsó palota pórfödemes szerkezetű famennyezetei festésének gondolata. A füzéri várban festett kazettás mennyezetre utaló írásos adat nincs, de korabeli analógiák és a vár főúri, királyi birtok volta valószínűsíti, hogy festhették azokat. Mivel nem szerettem volna régi korok

stílusában újat alkotni, ezért a vázlattervben javasoltam fennmaradt analógiák másolatát elhelyezni a rekonstruált térben.

Az épületbelső famennyezeteinek festése egész Európában jellemző, a romantikától kezdődően ismertek példái. Az a díszítésmód, amit Balogh Jolán „erdélyi virágos renaissance”-nak nevez, olasz eredetű, de kedveltebb népünkénél, mint a történelmi Magyarország nemzetiségeinél. „A kortársak s a későbbi utazók csodálatát kivívó faragott, festett-aranyozott famennyezetek Budán (s így Visegrádon is) olasz legnauiolók közreműködésével készültek, s ekként az itáliai quattrocento kazettás mennyezeteinek méltó párdarabjai lehettek. Amiként azután a budai reneszánsz várpalota számtalan újdonsága, mennyezetei is követendő példává válhattak az egész országban. Az új stílus azonban már a Jagello-korban, Mátyás halála után sugárzik szét Magyarországon, s forrásai közül csak az egyik az itáliai reneszánsz művészetet az Alpokon túl elsőnek pártoló Mátyás király palotája. A reprezentatív kazettás mennyezeteket nálunk eleinte a vidéki központokban is olasz mesterek készítették.(...) A 15. század végén, s a 16. század elején országszerte megjelenő kazettás famennyezetek legnagyobb részt azonban nem olasz vagy itáliai tanultságú, hanem jobbára a középkori hagyományokon iskolázott helybeli mesterek munkái, s ezeken a gazdag és dús aranyozás helyett inkább az ornamentális festés kapott nagyobb szerepet. A magyar mesterek kezéből kikerült új típusú famennyezetek megjelenésében elsődleges volt ugyan a királyi udvar, jelesül Mátyás király udvarának a példája, gyakorlati megvalósításukban mégis inkább az játszott szerepet, hogy a festő-asztalosok között használatos mintalapoknak megváltozott, modernizálódott a motívumkincse. S a mintakönyvek, metszetek reneszánsz ornamentikájának Itália ekkor már (vagyis a 16. század elején) csupán az ősforrása lehetett. A Jagello-kor ugyanis az az időszak, amikor Európában szinte mindenütt megjelentek – különböző stílus- és minőségfokon – a faragott reneszánsz kazettás mennyezetek festett leszármazottai, Csehországtól az osztrák területeken s Magyarországon át Lengyelorszáig. (...) Mesterek, mintakönyvek közép-európai vándorlása állhat konkrétan a reneszánsz motívumok hazai megjelenése mögött. (...) A kazettás mennyezetek nálunk, Magyarországon is a korábban kedvelt s ekkor is tovább élő középkori stílust, faragott gerendákra padolt, vagy végtelen mustrával díszített hosszúdeszkás mennyezeteket váltották föl, illetve éltek vele együtt hosszú ideig. (...) A reneszánsz festett famennyezetek a magyar középkorvég művészeti reprezentációjának fontos alkotóeleme-a műfaj a grand art körébe tartozik. A festett, kazettás mennyezetek hatása Magyarországon a későbbiekben igen nagy lesz: divatjuk még a 19. században is elevenen él, főképp Erdélyben, Kelet-Magyarországon és a Felföld egyes vidékein. Ezek a kései művek már a népművészet területére vezetnek át.”⁶A festett kazettás mennyezeteknek a 15. századtól maradtak fenn példái, de a 17–18. századi emlékei főleg protestáns templomokban ismertek. A református egyház képtilalma kedvezett az ornamentális díszítésmódnak – bár katolikus templomokban ugyanúgy gyakori volt, az írásos adatok szerint. Valószínűleg országszerte a falusi templomokban a 17. század végén, a török hódoltság utáni újjáépítéskor terjedt el, mivel a beomlott boltozatokat egyszerűbb és olcsóbb volt festett famennyezetekkel pótolni, mint újraboltozni. „Ha van olyan fejezete a magyar művészet történetének, amely az egyetemes emberi művelődés szemszögéből vizsgálva minden kétséget kizáróan egyedülálló jelentőségű, akkor a festett kazettás mennyezetek emlékcsoportja bizvást ilyennek mondható”⁷

⁶ Mikó Árpád – Szentkirályi Miklós: Az ádámosi unitárius templom festett famennyezete /1526/ és a famennyezet rekonstrukciója, Művészettörténeti Értesítő 1987/1-4. 86-118.

⁷ Pap Gábor: Az ég mennyezetei. A festett kazettás mennyezetekről. Két Hollós Kiadó

„Világi épületeink festett mennyezeteiről alig tudunk valamit. A budai királyi palota faragott, aranyozott, kazettás mennyezeteinek szerényebb, festett leszármazottai az erdélyi fejedelmi udvar számára készültek. Főúraink és köznemesseink is készítették ilyeneket, így a szentbenedeki udvarházban a Kornis család. Voit Pál alapította meg, hogy ez az egyetlen fennmaradt festett mennyezetű régi magyar otthon. 1944-ben ez is elpusztult!”⁸

Kevés analógia áll rendelkezésre a megjelenítendő korszak mennyezeti festésére vonatkozólag, azok is templombelsőben maradtak fenn, így egy főúri otthon belső mennyezetére csak következtetni lehet. Korban, stílusban és minőségben a rekonstrukcióhoz illeszkedő, legkorábbi festett mennyezetek közül kerestem analógiákat. Felmerült az Ebédlopálya és az Öreg palota kazettás kiosztású tereiben a gogánváraival, a hosszanti elrendezésű Öreg alsó palota mennyezetén az elpusztult szentbenedeki udvarház (archív fotók rendelkezésre állnak az 1944-ben elpusztult festett mennyezetről) vagy a soproni jezsuita konviktus festett mennyezetének adaptációja. A későbbi tervezés során a kivitelezés szempontjai (időbeli és anyagi keretek, megbízói tematikai – címerábrázolás – szándékok) miatt a késő gótikus, illetve reneszánsz patroneljárással készült mennyezetek festésének analógiája is felmerült.

A kivitelezés során a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményébe tartozó gogánváraival (1503–1519) és az ádámosi (1526) mennyezetek adaptációja készült el Szentkirályi Miklós javaslata alapján. Mindkét famennyezet a késő gótika és a reneszánsz közötti átmeneti stílust képviseli, bár eltérő minőségűek: a gogánváraival mennyezet festője sokkal jobb kezű volt. A gogánváraival mennyezet a „zöld szoba” minden egyes szférája megjelenik, a drolerie, a lovagi és a heraldikai reprezentáció és a szakrális ábrázolások mind ott vannak ezen a famennyezeten. „A legrégebbi évszámú magyar mennyezetfestmény, a Kis-Küküllő megyei Ádámos középkori (a reformáció óta unitárius) templomának famennyezete 1526-ban készült, (...) előképe részben az itáliai reneszánsz aranyozott rozettákkal ékes kazettás famennyezete volt egyik legbeszédesebb tanújaként annak, hogy a Mátyás királytól kezdeményezett és pártfogolt új stílus már 1526-ban megjelent Erdély kellős közepén, egy kicsiny falu templomában, erdélyi mesterek keze munkája nyomán.”⁹

A mennyezetek idézetszerűen jelennek meg, a középső mezők festése befejezett (az Ebédlopályában nyolc, az Öreg palotában négy kazetta), a szélső mezőkön pedig csak a keretezések készültek el haránt irányban váltakozó alapszínnel. A kivitelezés megtervezésének szempontja volt, hogy mindkét mennyezet ebben az állapotában mint adaptáció teljesnek hasson, illetve emellett egy későbbi ütem lehetőségei szerint folytatható maradjon a szélső kazettás kidolgozásával.

A tervezés során alkalmazkodni kellett a már beépítésre került tölgyfa gerenda rendszeréhez. Felmerült egy álmennyezet létrehozása is, a mennyezetek síkban, eredeti kiosztású lécezéssel történő megjelenítése a felületen. Az elkészült adaptációnak nem volt célja másolni a templomi mennyezeteket, a gerendákkal osztott fafödémek mennyezet által kialakult tér összehatásában jobban illeszkedik a főúri lakóter berendezésének enteriőrjéhez. A két mennyezet arányai megegyeznek a gerendarendszer kiosztásával, így a gerendák közé „süllyesztett” kazetták táblaképei az eredeti arány változtatása nélkül készültek. A festés kazein kötőanyaggal és porfestékek felhasználásával készült, visszafogott

⁸ Tombor Ilona: Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. századból

⁹ Mikó Árpád – Szentkirályi Miklós: Az ádámosi unitárius templom festett famennyezete /1526/ és a famennyezet rekonstrukciója, Művészettörténeti Értesítő 1987/1–4.

A kisszebeni Angyali üdvözlés-oltár, 1520

színvilággal, az eredeti táblaképeket idézve. A szélső mezők festékrétege egyben alapozása lehet a később készülő festésnek.

SZÁRNYAS OLTÁR

A belsőépítészeti, művészeti munkarészek kivitelezésének kezdetekor felmerült egy ideiglenes makett elhelyezésének gondolata a rekonstruált és egyúttal liturgikus várkáporna terében. A művészeti festésrekonstrukció terve nem tartalmazta ennek terveit. Az építészeti tervben szerepelt Molnár Katalin előterve a mateóci, csikdelnei és szmrecsányi szárnyas oltárok felhasználásával.

A fennmaradt 17. századi várleltár alapján tudjuk, hogy oltár állt itt Mária-képpel, mely alapján feltételezhető, hogy a várkapolnát Szűz Mária tiszteletére szentelhették. A készülő szárnyas oltár ikonográfiai programja ennek megfelelően alakult.

A tervben a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményébe tartozó, 1520-ból származó kisszebeni Angyali üdvözlés-oltár megjelenítését javasoltam,

mivel ez alapjául szolgálhat egy később készülő restauratori, művészi szempontokat figyelembe vevő szárnyas oltár tervezésének. A kisszebeni Angyali üdvözlés-oltárról készült fotók felhasználásával Molnár Katalin készítette a kiállításra került montázs tervét, mely anyagát tekintve printelt vászonkép fa hordozószerkezéren.

A várkáporna terveiben a kortárs művészeti megfogalmazások és a késő gótikus építési kort megjelenítő rekonstrukció szempontjai együttesen jelennek meg, illetve figyelembe kell venni, hogy a Nagybaldogasszony tiszteletére újra megáldott liturgikus tér betölti eredeti funkcióját, az oltár mozgatható szárnyait a liturgikus évnek megfelelően használják, ezért a szárnyas oltár tervezése is komplex feladat. Jelenleg tehát – ebben a szellemben – egy makett jelenik meg a káporna terében, mely az építészeti terv része. Az általam kidolgozott restauratori terv és az alapján a végleges szárnyas oltár kivitelezése egy következő ütemben valósulhat meg.